

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ

УДК 331.214.3

Тетяна ЛЕПЕЙКО

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИМІРЮВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Досліджено методологічні засади вимірювання продуктивності праці в сучасних умовах функціонування підприємств в Україні. Обґрунтовано підхід до визначення сутності продуктивності праці. Досліджено показники, які можливо використовувати для розрахунку продуктивності праці як на макрорівні, так і на рівні суб'єкта господарювання. Розглянуто проблеми, пов'язані з вимірюванням та аналізом продуктивності. Досліджено методологію розрахунку часткових показників, подано обґрунтування їх вибору. Сформовано відповідні висновки за науковим дослідженням в рамках тематики статті.

Ключові слова: *продуктивність, продуктивність праці, показники продуктивності праці, підприємство.*

JEL: J 21

Актуальність проблеми. Проблеми підвищення продуктивності праці є одними з ключових у подоланні економічного спаду, забезпеченні стійкого і потужного економічного зростання та поліпшенні рівня життя населення. Теоретична значимість дослідження продуктивності праці і резервів її підвищення обумовлена тим, що сучасним напрямком досліджень в економічній науці є шляхи найбільш ефективного використання обмежених ресурсів для задоволення потреб суспільства. Значна увага в цій сфері зосереджена на праці як визначальному факторі виробництва, але за останні роки в Україні показник продуктивності праці, як один з основних макроекономічних показників, на жаль недооцінений. До сьогодні існують ще не вирішені проблеми з методичним забезпеченням його розрахунку, виявленням чинників впливу та резервів зростання, аналізом взаємозв'язків і взаємозв'язків з іншими соціально-економічними показниками.

Аналіз публікацій з проблеми дослідження. Різні аспекти сутності продуктивності праці і особливостей її розрахунку досліджували такі вітчизняні вчені, як: В. Беседін, Д. Богіня, О. Грішнова, В. Дієсперов, А. Колот, А. Щербаков, Р. Яковлев, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Г. Куліков, А. Ревенко, М. Семикіна та інші. Водночас, все ж залишаються невирішеними проблеми вибору адекватних показників та методик розрахунку продуктивності праці як на макроекономічному рівні, так і за видами економічної діяльності.

Метою дослідження є аналіз сутності продуктивності праці та особливостей її розрахунку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Прискорення соціально-економічного розвитку України неможливо насамперед досягти без забезпечення стійких темпів зростання продуктивності праці. Це потребує поглибленого дослідження процесу формування

витрат і результатів праці, розробки комплексу нагальних практичних рекомендацій щодо підвищення продуктивності праці, розгляду всіх чинників її зростання. На сучасному етапі розвитку виробництва об'єктивно посилюється роль організації праці, що пояснюється вищим рівнем усупільнення праці і виробництва, якісними змінами в робочій силі та засобах виробництва в період науково-технічної революції. НТП викликає потребу в більш прогресивних засобах поєднання речового та особистого факторів виробництва, що відповідають інтенсивному типу розвитку.

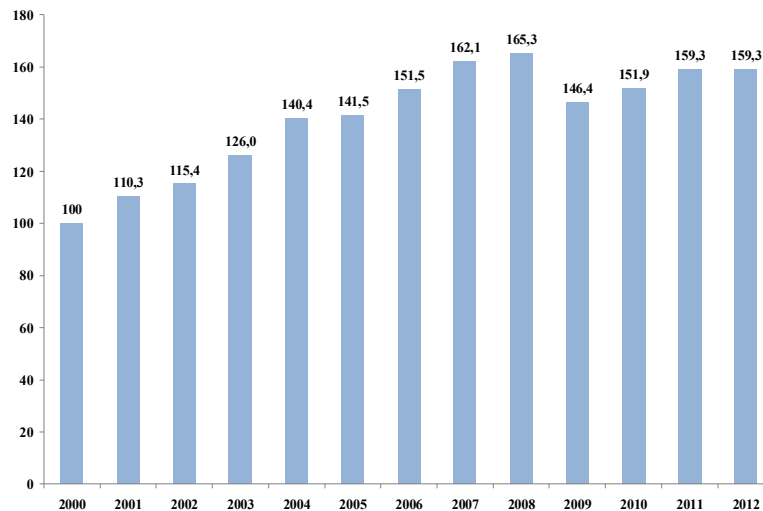

Рис. 1. Індеси продуктивності праці зайнятих (відсотків до 2000 року) [9]

Як свідчать статистичні дані, наведені в [9], у 2012 р. зростання продуктивності праці (у розрахунку на одного штатного працівника) у добувній промисловості склало 4,5%, у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 2%. У переробній промисловості продуктивність праці скоротилась на 2,1%.

Нині існують проблеми двох видів у розрахунку продуктивності праці: по-перше, невідповідності у показниках, якими вимірюється продуктивність на різних рівнях; по-друге, невизначеність у самих методичних підходах до розрахунку, які впливають з неоднозначності трактування продуктивності.

Аналіз існуючих досліджень свідчить про наявність багатьох методологічних підходів щодо вимірювання продуктивності праці. Їх детальний аналіз проведено в роботі М. Семікіної. Посилаючись на “Економічну енциклопедію”, в роботі [3] зазначається, що продуктивність праці трактується як ефективність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг. З точки зору О. Грішнєвої, продуктивність праці є “узагальнюючим показником використання робочої сили,... що, як і всі показники ефективності, характеризує співвідношення результатів та витрат, в даному випадку, – результатів праці та її витрат” [2, с. 361]. Близькі уявлення простежуються й у багатьох інших наукових джерелах, де продуктивність праці розглядається як показник, що характеризує ефективність використання визначального ресурсу виробництва – праці. Інше трактування категорії “продуктивність праці” подано в роботі Д. Сінк, в якій застосовується поняття “результативність” (стосовно

організаційної системи – підприємства) як базове замість ефективності. Це принципово відмінна концепція, що існує в європейських країнах, тому і система показників продуктивності в них будується на теорії факторів виробництва. Такий підхід дає змогу віднайти оптимальне поєднання наявних чинників виробництва і витрат на їх залучення у виробничий процес з метою досягнення максимального результату. Д. Сінк зазначає, що “продуктивність – це відношення кількості продукції, виробленої даною системою за даний період часу, до кількості ресурсів, спожитих для створення цієї продукції за той же період часу” [5, с. 29]. Загалом, погоджуючись з таким підходом, необхідно зазначити, що за рекомендаціями Міжнародної організації праці (МОП), пропонується розрізнити поняття “продуктивність” і “продуктивність праці”. Продуктивність вважається загальним показником, який, по-перше, показує ефективність використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації тощо) під час виробництва різних товарів і послуг; по-друге, відображає взаємозв’язок між кількістю і якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, витраченими на їх виробництво, по-третє, дає змогу співставляти результати виробництва на різних економічних рівнях. Що стосується продуктивності праці, то за рекомендаціями МОП, це є показник, який відображає ступінь ефективності використання одного конкретного фактору виробництва (або ресурсу) – праці. Саме такої позиції дотримується Е. Качан, О. Дяків, С. Надвиничний, В. Островерхов, стверджуючи, що “продуктивність праці – це ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції” [3, с. 150].

З огляду на неоднозначність проаналізованих підходів можна дійти висновку, що трактування категорії продуктивність праці є доволі дискусійним за змістом.

У цьому контексті відомі методи оцінювання продуктивності праці на усіх рівнях економічного аналізу потребують подальшого розвитку та вдосконалення. Узагальнюючи наукові погляди, можна погодитись з позицією О. Чернушкіної, яка пропонує трактувати продуктивність праці в вузькому і широкому сенсі, що до деякої міри знімає суперечності в її тлумаченні та подальшій оцінці: продуктивність праці у вузькому сенсі – це показник продуктивності конкретної праці на мікроекономічному або індивідуальному рівнях, що є відношенням обсягу виробленої продукції (послуг) до витрат лише одного з факторів виробництва – живої праці, які можуть вимірюватись за годину, день, квартал, рік (людино-години, людино-дні, в річних розрахунках – середньооблікова чисельність персоналу); продуктивність праці у широкому сенсі – це суспільна продуктивність праці, яка характеризує результативність виробничого процесу на макрорівні і є відношенням загального обсягу виробленої продукції та послуг до загальних затрат праці [4].

З нашої точки зору, проблеми, пов’язані з вимірюванням та аналізом продуктивності, можна поділити на дві групи: пов’язані з технікою вимірювання та з організацією процесу вимірювання [6, 7]. Серед організаційних проблем вимірювання продуктивності можна виокремити потенційні помилки у розумінні і застосуванні процесу вимірювання, виявлення неадекватних результатів через неприйняття робітниками та менеджерами введення жорсткого контролю управління внаслідок вимірювання продуктивності економічної системи. Достовірність і адекватність вимірювання продуктивності ґрунтується на системі показників, які б дали змогу на основі їх аналізу і контролю ухвалювати науково обґрунтовані рішення щодо забезпечення високопродуктивного господарювання економічної системи. В теорії продуктивності виробництва заведено виокремити дві основні групи вимірників продуктивності: статичні коефіцієнти та динамічні

індекси продуктивності. Всередині кожної групи слід розрізняти три типи вимірників продуктивності: часткові факторні, багатофакторні та сукупні показники. Кожний з вимірників характеризує відношення продукції до витрат, однак вони відрізняються кількістю елементів витрат. Залежно від форми подання результату і витрат при вимірюванні продуктивності розрізняють натуральні та вартісні показники [5, с. 51–52].

Аналіз методології розрахунків показників суспільної продуктивності праці у сучасних умовах дає змогу виокремити дві частини: принципи оцінки чисельника (обсягів продукції) і знаменника (витрат праці) цього показника. Методологічні аспекти розрахунку чисельника цього показника на макроекономічному рівні (загалом по економіці) пов'язані з переходом від виробленого національного доходу, що застосовувався у радянські часи, до ВВП.

Щодо знаменника, то він охоплює всіх зайнятих в економіці, а не лише працюючих у галузях матеріального виробництва. Для уточнення розрахунків, що, однак, суттєво не впливатимуть на динаміку продуктивності праці, доцільно обчислювати чисельність працюючих в еквіваленті повної зайнятості (це стосується переважно сумісників та працюючих за цивільними договорами). Дещо складнішим і новим для сучасних умов є визначення чисельності самостійно працюючих, оцінка її галузевого розподілу та перерахунок в еквіваленті повної зайнятості. Частка цієї категорії зайнятих у загальній чисельності працюючих постійно збільшується. Серед усіх зайнятих вони у 1985 р. склали тільки 1,9%, у 1990 р. – 3,0%, 1995р. – 14,2%, 2000 р. – 20,5%, 2006 р. (вже майже третину) – 32,1% [8]. Найбільша частка самостійно працюючих серед усіх зайнятих у трьох галузях економіки: сільському господарстві (майже дві третини – 64,4% (у 2006 р.), в торгівлі та деяких видах послуг [8, с. 15–17].

Не менший інтерес є до аналогічних розрахунків галузевих показників продуктивності праці. Але, на жаль, їх не можна обчислити за весь період існування незалежної України, оскільки суттєво змінились економічні класифікації. До 2000 р. галузі економіки формувалися за колишньою радянською класифікацією, а з 2001 р. – всі показники обчислюються за новою економічною класифікацією (КВЕД), що базується на міжнародних стандартах ООН та Євросоюзу. Показники продуктивності праці можна розрахувати за основними галузями економіки (видами економічної діяльності) лише з 2001 р.

Співвідношення між темпами зростання продуктивності праці та реальною заробітною платою є однією з основних макроекономічних пропорцій. Тлумачення цих співвідношень має виходити з того, що в нормальних економічних умовах, можливо, лише за винятком короткочасних періодів, темпи зростання реальної заробітної плати та реальних доходів населення, як у всій економіці, так і в її основних галузях не можуть перевищувати реальні темпи зростання продуктивності праці.

Існує також підхід ОЕСД (STD), який відображено у серії статей про продуктивність праці для всіх країн-членів ОЕСД. Дві основні бази даних, які забезпечують ці розрахунки за продуктивністю, (вперше опубліковані в березні 2003 року) і система ОЕСД щодо вартості одиниці праці та відповідних показників (вперше опубліковані в березні 2007 року). Хоча ці дві бази даних забезпечують розрахунки продуктивності праці для тих же країн (кожна з них обчислює продуктивність праці по-іншому), а отже, співвідношення зростання продуктивності праці відрізняються в низці країн-членів ОЕСД між двома базами даних. Порівнюючи ці дві бази даних, можна зробити висновок, що зростання продуктивності праці змінюється, коли використовуються різні вхідні та вихідні дані. Крім того, за висновком Р. Фримен, кореляції між серіями

зростання продуктивності праці для економіки загалом може слугувати для перевірки дві бази даних щодо один до одного. [9]. Вона пропонує використовувати комбінований показник продуктивності праці в промисловості порівняно з ринком послуг, що створюється на додаток до проксі-сервера для відносних цін між цими ж двома секторами. Комбінований показник потім використовується для тестування економічного ефекту Балаша-Самуельсона [9, с. 7].

Показник продуктивності праці в макроекономічному аспекті не повинен бути більшим за реальні значення продуктивності праці, тому потрібно уникати повторного рахунка. Оскільки в Системі національних рахунків (СНР) за показник обсягів виробництва країни використовують валовий внутрішній продукт (ВВП – сумарна вартість кінцевих товарів, вироблену факторами виробництва, що знаходяться на території певної країни), валовий національний продукт (ВНП – сукупна вартість кінцевих товарів, вироблених на підприємствах, що належать громадянам певної країни). На рівні підприємства аналогом ВВП є додана вартість, а на рівні регіону – валовий регіональний продукт (ВРП), перевагою використання такого роду показників є те, що за зростання матеріаломісткості та енергомісткості виробництва продукції, його значення зменшується (за інших рівних умов зростання матеріаломісткості зменшує частку доданої вартості на одиницю виробленої продукції). Ще одним показником, який використовується як показник обсягів виробництва країни, є чистий внутрішній продукт (ЧВП – різниця між валовим внутрішнім продуктом і валовим нагромадженням основного капіталу), в підприємстві аналогом є валова додана вартість за мінусом амортизаційних відрахувань. Можна зробити висновок, що ЧВП більшою мірою, ніж ВНП та ВВП, відображає віддачу живої праці. Однак міжнародна практика свідчить, що макроекономічним показником, який найкраще відтворює ефективність живої праці найманих працівників та підприємців, є національний дохід (НД – різниця між ЧВП і сукупністю непрямих податків). Оскільки НД – макроекономічний показник сумарної вартості кінцевих товарів, скоригований на величину надбавок, що ніяк не пов'язані з працею (аналогом на підприємстві є валова додана вартість, скоригована на величину непрямих податків та амортизаційних відрахувань), які не є безпосереднім результатом праці, виробництва, і тому перебільшують її справжню величину. Отже, величина НД містить лише доходи найманих працівників і управлінців, що беруть участь у створенні продукції та послуг, а також дохід власників – підприємницький дохід. Таким чином, саме НД найбільш точно відображає результати економічної діяльності протягом року і може бути основою для розрахунків продуктивності праці.

Для вираження затратної частини співвідношення в обчисленні продуктивності праці також застосовують різні підходи. Витрати праці на виробництво товарів – це затрати робочого часу окремого працівника, що вимірюються в таких одиницях, як людино-години (година фактичної праці працівника в урочний та понадурочний час), людино-дні (вихід працівника на роботу і його участь у виробництві незалежно від кількості відпрацьованих ним у цей день годин). Можна зауважити, що людино-година як одиниця обліку робочого часу є більш точною мірою праці працівників порівняно з людино-днем, оскільки у відпрацьовані людино-години не включають той час зміни, коли працівник не працював: простої, різні перерви в роботі, запізнення на роботу, передчасне звільнення від неї тощо.

Замість показників часу у знаменнику досліджуваного співвідношення також може фігурувати середньооблікова чисельність працівників, а тому значення продуктивності праці, як правило, має грошово-натуральний вигляд (грн./люд.-год.; тис. грн./особу).

Крім того, замість натурального виразу затрат праці, інколи застосовують її грошовий еквівалент. Однак такий підхід, швидше за все, виражатиме ринкову ефективність затрат на працю, але не продуктивність праці. В цьому випадку, ринкова оцінка результату виробництва співставляється з грошовими затратами на працю, а саме: ринковою ціною послуг праці. При розрахунках продуктивності праці такий самий корисний результат праці (виробництва) співвідноситься до праці відповідної складності (кваліфікації) в її натуральному вираженні – робочого часу, а не з її ринковою оцінкою.

Отже, сукупна продуктивність праці – це грошово-натуральний показник співвідношення грошових результатів праці до натуральних затрат часу або чисельності зайнятого населення, а співвідношення корисного результату праці із заробітною платою можна розглядати як показник зарплатовіддачі – один із показників ефективності праці. Він обчислюється, як обернене співвідношення (фонд оплати праці до обсягів реалізації) і відображує зарплатомісткість продукції.

Загальновідомо, що розвиток національної економіки має базуватись на переважаючому зростанні продуктивності праці порівняно з оплатою праці зайнятих. Позитивна різниця між темпами продуктивності і оплати праці є умовою формування конкурентоспроможної економіки, тому виникає необхідність підвищення державного регулювання процесами, які відбуваються у сфері зайнятості та оплати праці працівників, що передбачає, перш за все, удосконалення законодавчо-правової бази, нормативів, методики розрахунків та вимірювання продуктивності праці, проведення систематичного обліку й аналізу тенденцій у динаміці продуктивності праці та заробітної плати для забезпечення оптимального співвідношення в темпах зростання цих показників.

Висновок. Отже, можна стверджувати, що продуктивність розглядається сучасними науковцями як загальний показник, що характеризує ефективність використання ресурсів для виробництва продукції, а під продуктивністю праці можна розуміти узагальнюючий показник ефективності трудової діяльності працівників. Зміст зазначеної економічної категорії, яка відображає ступінь ефективності процесу праці і вимірюється кількістю виробленої продукції за одиницю часу або кількістю робочого часу, витраченого на виготовлення одиниці продукції, в сучасній науці є предметом дискусій. Для її розрахунку можна використовувати як вітчизняні, так і кращі закордонні методики та підходи. Як напрямок подальших досліджень у цій галузі можна розглядати науково-технічні, технологічні, соціально-економічні й організаційно-економічні передумови зростання продуктивності праці та програми управління продуктивністю праці, що спрямовані на її підвищення в підприємстві.

Література

1. Богиня Д. П. Фактори і резерви підвищення продуктивності праці [Електронний ресурс] / Д. П. Богиня. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/40/2690.html>.
2. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підруч. / О. А. Грішнова – К.: Знання, 2004. – 535 с.
3. Економіка праці та соціально-трудова відносини : навч. посіб. / Є. П. Качан, О. П. Дяків, В. М. Островерхов та ін.; за ред. Є. П. Качана. – К. : Знання, 2008. – 407 с.
4. Семикіна М. В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – вип. 17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf
5. Чернушкіна О. О. Продуктивність праці: тенденції та перспективи зростан-

- ня // *Економічний форум* – 2013. – № 4. – С. 147–151. / О. О. Чернушкіна. – Режим доступу : nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2013_4_26
6. Синк Д. С. *Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение* / Д. С. Синк ; пер. с англ. ; общ. ред. и вступ. ст. В. И. Данилова-Данильяна. – М. : Прогресс, 1989. – 528 с
 7. *Производительность труда в системе отношений переходной экономики* ; ред. Семенютина О.Г. / Новочеркасская государственная мелиоративная академия. – Ростов на / Д., 2005. – 108с.
 8. *Экономика труда: науч.-методич. пособ.* / Институт труда. Мин. труда РФ. – М.: Финстатинформ, 2001. – 490 с.
 9. Дієсперов В. *Продуктивності праці – критерій стану і спроможності господарства* / В. Дієсперов // *Україна: аспекти праці*. – 2006. – № 3. – С. 41–45.
 10. Rebecca Freeman. *Labour productivity indicators. Comparison of two OECD databases productivity differentials & the Balassa-Samuelson effect.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oecd.org/employment/labour.../

References

1. Bohynia D.P. *Факторы и резервы подвышчнення продуктывности пратси* [Factors and reserves of labour productivity incersing]. (n.d.). *library.if.ua*. Retrieved from <http://library.if.ua/book/40/2690.html> [in Ukrainian].
2. Grishnova O. A. (2004). *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social-labor relations]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
3. Kachan Ye.P., Diakiv O.P., Ostroverkhov V.M. et. al. (2008). *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor economics and socio-labor relations]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Semykina M.V. (2010). *Produktyvnist pratsi: metodolohiia vymiriuvannia, peerdumovy zrostannia* [Labour productivity: methodology of measurement, prerequisites for growth]. *Naukovi pratsi KNTU – Scientific works of KNTU*, 17. Retrieved from http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf [in Ukrainian].
5. Chernushkina O.O. (2013). *Produktyvnist pratsi: tendentsii ta perspektyvy zrostannia* [Labour productivity: trends and development]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 4. Retrieved from nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2013_4_26 [in Ukrainian].
6. Sink D.S. (1989). *Upravlenie proizvoditelnosti: planirovanie, izmerenie i otsenka, kontrol i povyshenie* [Management of production: planning, measuring and evaluation, control and increasing]. V.I. Danilov-Danilian (Ed.). Moscow: Progress [in Russian].
7. Semeniutina O.H. (2005). *Proizvoditel'nost truda v sisteme otnoshenii perekhodnoi ekonomiki* [Labor relations in the system of transitional economy]. Novocherkaskaia hosudarstvenaia meliorativnaioa akademiia – Novochersk state-owned melioration academy. Rostov na Donu [in Russian].
8. *Ekonomika truda* [Labor Economics]. (2001). Moscow: Finstatinform [in Russian].
9. Diiesperov V. (2006). *Productyvnosti pratsi – kryterii stanu i spromozhnosti hospodarstva* [Labour productivity – a criterion of status and ability of the economy]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of labor*, 3, 41–45 [in Ukrainian].
10. Rebecca Freeman. *Labour productivity indicators. Comparison of two OECD databases productivity differentials and the Balassa-Samuelson effect.* (n.d.). *oecd.org*. Retrieved from: www.oecd.org/employment/labour.../

Редакція отримала матеріал 20 березня 2015 р.